

„A REGIONALIZMUS A SZÓ SZÉLES KÖRŰ ÉRTELMÉBEN MEGFOG ERŐSÖDNI MAGYARORSZÁGON!”

Interjú Enyedi Györggyel

Enyedi György 1930-ban született Budapesten, 1949-ben érettségizett, majd beiratkozott a Közgazdaságtudományi Egyetemre, ahol 1953-ban a gazdaságföldrajz-területi tervezés szakon kitüntetéses diplomát szerzett. Első munkahelye a Közgazdasági Egyetem Gazdasági Földrajzi Tanszéke volt, utána a Mezőgazdasági Szervezési Intézetben dolgozott. 1955-től a Gödöllői Agrártudományi Egyetemre, majd az MTA Földrajztudományi Kutató Intézetébe került, ahol 1960–62 között osztályvezető, 1962–72 között igazgatóhelyettes volt. Közben – félállásban – a debreceni Kossuth Lajos Tudományegyetem Földrajzi Intézetének Gazdaságföldrajzi Tanszékét vezette. Hosszabb külföldi út után visszatért az MTA Földrajztudományi Kutató Intézetébe, ahol 1976–1983 között tudományos osztályvezető volt. 1984. január 1-től kapott megbízást az MTA Regionális Kutatások Központjának megszervezésére, amelynek 1984 és 1991 között főigazgatója volt. Ugyanettől az időponttól kezdve másodállású professzora a Janus Pannonius Tudományegyetem Tanárképző Kara Földrajzi Tanszékének. A Tudományos Minősítő Bizottság 1963-ban a földrajztudomány kandidátusává, majd 1975-ben a földrajztudomány doktorává nyilvánította. 1982-ben választotta levelező tagjává a Magyar Tudományos Akadémia, 1990-től az Akadémia rendes tagja. 1972 és 1984 között a Nemzetközi Földrajzi Unió egyik tudományos bizottságának elnöke, 1984-ben Párizsban az Unió alelnökévé választották, majd 1988-ban újraválasztották. 1966–67-ben és 1987–88-ban az Egyesült Államokban, 1970-ben a Szovjetunióban, 1972–74 között pedig Franciaországban dolgozott kutatóként, illetve egyetemi oktatóként. A Magyar Földrajzi Társaság társelnöke, a Finn (1982), a Francia (1984), a Lengyel (1989), valamint a Brit Királyi Földrajzi Társaság (1987) tiszteleti tagja.

Szokás azt mondani, hogy az ember életének meghatározó élményeire gyermekkorában tesz szert. Professzor úr pályájának alakulását a család és az első iskolák hogyan befolyásolták?

Kevésbé. A pályámat a véletlenek befolyásolták. A véletlen alkalmakat természetesen el kell fogadni, talán erre fölkészültem. Az egyik befolyásoló tényező az volt, hogy jóllehet szegény családból származom, a szüleim taníttatni akartak. A családnak ez a törekvése kétségkívül fontos elem volt. Azután egy nagyon jó gimnáziumba, a budapesti Piarista Gimnáziumba irattak be, amelynek a magas színvonalát az egyetemen és talán azóta is némileg érzem, jelesen, hogy egy nagyon széleskörű műveltséget nyújtott. Nem voltam kiemelkedő tanuló, a gimnáziumi éveim alatt semmilyen különleges tehetséget nem mutattam, legfeljebb tehetségtelenséget néhány tárgyhoz. A természettudományok kevésbé vonzottak. Az tehát bizonyos volt, hogy ilyen jellegű pályát nem választok, de

hozzátehető, hogy sokáig meg sem fordult a fejemben, hogy egyetemen továbbtanulhassak, mert annak akkor semmilyen anyagi realitása nem volt.

1949-ben érettségiztem, akkor viszont már nem volt olyan anyagi föltétele a továbbtanulásnak, mint korábban. Végeredményben kizárásos alapon választottam a Közgazdasági Egyetemet. Műszaki érdeklődésem nem volt, orvos nem óhajtottam lenni, és bizonyos fokig vonakodtam a tanári pályától is. Így két kar maradt a közgazdasági és a jogi. Úgy véltem, hogy a jog unalmas, tehát beiratkoztam a Közgazdasági Egyetemre. Ez akkor úgy történt, hogy az ember bement a questurára és beiratkozott. A sors fintora volt, hogy rögvés az első szemeszterben három jogi tárgyat fel kellett vennem. De végeredményben a Közgazdasági Egyetem választása egy véletlen volt. De véletlen volt az is, hogy a Közgazdasági Egyetemen az alapvető közgazdasági tárgyak, amelyeket az 50-es évek elején tanítottak kevés érdekességet nyújtottak, eléggé hidegen hagytak. Két olyan téma között választhattam, amiről úgy véltem, hogy szellemileg izgathat. Az egyik a gazdaságtörténet volt, melynek Pach Zsigmond Pál volt akkor a professzora (Ránki György és Berend T. Iván is évfolyamtársam volt a Közgazdasági Egyetemen és onnan jártak az ELTE-re történelmet hallgatni). A másik pedig a gazdasági földrajz tanszék, amelynek tanszékét akkor Markos György vezette, aki nagyon színes egyéniségű és széles műveltséggel rendelkező ember volt. Már elsőéves koromban a gazdasági földrajzi tanszéken ilyen munkára fogható diákként működtem. Miután franciául tudtam, és a tanszéknek gyakorlatilag teljes kollektívája volt francia gazdasági földrajzi művekből, ezt a szakmát félig, sőt talán kétharmadában a francia könyvekből sajátítottam el. Másodéves koromtól fölvettem a földrajz szakot is a tudományegyetemen, ebből diplomám nem született, de a földrajzi tárgyakat is végighallgattam és vizsgáztam. Így lett belőlem egy olyan fajta közgazdász, akit a társadalomnak a térbeli fejlődése érdekelt, és így én magam geográfusnak, vagy társadalomföldrajzосnak tartom.

A következő véletlen az volt, hogy a Közgazdasági Egyetemen kezdtem a pályámat tanársegédként azon a tanszéken, ahol már korábban is dolgoztam. Ott elbocsátottak egy év múlva. Az utcán éppen állástalanul járván találkoztam egy barátommal, aki a Mezőgazdasági Szervezési Intézetben működött, amelynek Donáth Ferenc volt az igazgatója. Ő akkor félig-meddig rehabilitálva éppen szabadlábon volt. Elmentem Donáthhoz, aki ott alkalmazott. A részleteket, s a további véletleneket nem folytatom: az első három évben volt vagy 4–5 munkahelyem. Azután 5 évet (1955–1960 között) a Gödöllői Agrártudományi Egyetemen töltöttem. E véletlen munkahelyek azt eredményezték, hogy hosszú ideig a mezőgazdaság földrajzával, ezután pedig a falu földrajzával foglalkoztam. E hosszú bevezetőből is látszik, a véletlenek és a szerencsék nagy szerepet játszottak pályámon. Az én közreműködésem annyi volt, hogy mindig elfogadtam bizonyos véletleneket, és mindig kész voltam a szerencsés helyzet kiaknázására. Sok kockázatot is vállaltam, mivel sokszor jóval később derült ki, hogy jól választottam-e.

Miért választotta a kutatói pályát professzor úr?

Ezt nehéz megmodani. Föltehető, a kíváncsiságom játszotta a döntő szerepet az iránt, hogy mi folyik a társadalomban, mi folyik az országban. Ez a kíváncsiságom arra ösztönzött, ne valamilyen gyakorlati, vagy vállalati közgazdász

legyek, aki rutinszerű munkákat végez, aki számára a pályát erősen megszabják jogszabályok és különféle vállalati előírások. Ez a nagyfokú kíváncsiságom az egyetemi pályámon is végigkísért. Az első publikációm másodéves egyetemista koromban jelent meg, ami szerény publikáció volt, de látnivalóan törekedtem erre. A gimnáziumban volt egy földrajztanárom, aki roppant hatással volt rám, hogy miért nem mentem eleve földrajz szakra, ezt főleg a tanári pályától való ódzkodásom igazolja. E földrajzi érdeklődés mögött a nagyvilág, és a más társadalmak iránti kíváncsiság volt.

Kik voltak azok, akik befolyásolták a professzor úr pályájának alakulását?

Bizonyos fokig nekem hiányzott a mester. Egyet tudok megnevezni: Erdei Ferencet. Már pályám néhány esztendejét végigjártam, amikor Erdei, aki akkor az Akadémia főtitkára volt, és akit természetesen műveiből jól ismerek, korai publikációim alapján óhajtott velem megismerkedni. Ezután szoros kapcsolat alakult ki közöttünk korán bekövetkezett haláláig. Ez fontos volt számomra, mégpedig azért, mert Erdei is egy nagyon kíváncsi ember volt. Átfogó ismeretekkel rendelkezett nemcsak a szociológiáról, amit művelt, de az irodalomról, a történelemről, a közgazdaságtanról is. Tehát az én számomra a vele való találkozások, beszélgetések, néhány közös munka kissé pótolta azt, hogy az egyetemen igazi szakmai mesterem nem volt. Markos György izgalmas, stimuláló szellemiségű férfiú volt, de ő nem volt eredetileg gazdasági földrajzos, tehát nagy szakmai segítséget nem tudott nyújtani. Sok szempontból magányos kutató voltam. A kutatói sikerekhez persze rossz tulajdonságok is kellenek. Én nagyon meg voltam sértve, hogy kirúgtak a Közgazdasági Egyetemről egy év után, és mindenképpen ragaszkodtam ahhoz, hogy ne módosítsak pályát, és én a gazdasági földrajzban tűnjek majd ki, ahonnan elküldtek, ne agrárközgazdászként, pedig több évig agrárközgazdászként működtem.

Professzor úr agrárföldrajzzal kezdte a pályáját, majd a településföldrajz, azután pedig az urbanizáció kérdései felé fordult. Mi volt az oka ezeknek az irányváltásoknak?

Azt hiszem, hogy ezeket a témákat mindig szélesebb körbe próbáltam behelyezni. Az agrárföldrajz után kétfajta továbblépés lehetett volna. Az egyik a régió kutatás, tehát a mezőgazdaság területi különbségeinek az általános társadalmi-gazdasági-regionális különbségekbe való behelyezése. Bizonyos fokig ez mindig érdekelt, e témakörben olykor publikáltam is. A másik lehetőség pedig a mezőgazdaság behelyezése abba a településkeretbe, ahol az folyik és ahol nem az egyetlen funkció, ahol találkozik más gazdasági ágakkal, és találkozik a település társadalmi szervezetével. Így fordultam a falu felé. A másik továbblépés pedig úgy az 1970-es évek derekára tehető, amikor a falufejlődést próbáltam összekötni a modern urbanizációval. Úgy éreztem, hogy a falu átalakulási folyamatai nem magyarázhatók meg, ha nem az egész urbanizációs folyamat részeként vizsgáljuk. Ami az én urbanizációs kutatásaimat illeti, ezek erre az általános, az egész településhálózatot átalakító folyamatra, a modernizációs folyamatra vonatkoznak, nem urbanisztikai vagy településszociológiai vizsgálatok.

Professzor úr hosszú időt töltött kutatóként és oktatóként külföldön, ez hogyan befolyásolta szakmai fejlődését?

Nagymértékben. Egyfelől én nem tudom, hogy papnak jó lennék-e, de azért holtig tanuló ember vagyok. Külföldi útjaim rendkívül sok új ismerettel gazdagítottak. Nem rösteltem azokat az egyetemi tankönyveket is mind elolvasni és megtanulni, amelyek az általam tanított diákoknak voltak az alapvető kézikönyvei. Tudnom kellett, hogy ha valakit tanítok agrárföldrajzra, vagy Közép-Európa regionális fejlődésére, milyen alapokkal rendelkezik. Ezzel egyúttal a hazai egyetemi képzés hézagait is bepótoltam.

Az, hogy többfajta tudományos iskolát ismertem meg, hiszen több nyelvet bírok, ez megóvott attól, hogy csak egyoldalúan német, vagy csak francia, vagy csak angol orientáltságú legyek. Ezek a nagy, egyetlen nyelvbe bezárt iskolák hatalmas eredményeket produkálnak, de egy kicsit mindig egyoldalúak. Az angolszász mentalitás, vagy a francia mentalitás bizonyos értelemben egyoldalú.

A másik befolyásoló elem nemcsak az volt, hogy tudásban gazdagított, hanem ez megint azt a dacot váltotta ki belőlem, mint az 1954-ben történt elbocsátásom: jelesül, hogy legalább olyan jó, vagy még jobb akartam lenni, mint a gyakran nem éppen szerénységgel jellemezhető nagy angolszász, vagy francia egyetemeken működő szakemberek. Aztán, hogy mi volt az eredménye ennek a törekvésnek, azt igazán nem tudom megítélni, de ez olyan versenyt jelentett a számomra, ami érthetően egy ilyen kicsi ország ilyen kicsi diszciplínájában, mint a gazdasági, vagy a társadalomföldrajz nincsen. Tehát ezek a külföldi utak és a külföldi munkák egyúttal ezt a versenyt is jelentették a számomra, amit én örömmel vettem föl, és ami nagyobb teljesítményre kényszerített, mint amit hazai kényszerek jelentettek volna.

Milyen elméletek és szaktudományok befolyásolták Professzor úr gondolkodását?

Végeredményben, amikor a magam kutatási kérdéseire a választ kerestem, akkor más diszciplínák felé kellett lépnem. Egyrészt közgazdászként a gazdasági növekedési elméleteket, a klasszikus és a neoklasszikus közgazdasági elméleteket is ismertem. De két irány volt talán amiben túlléptem a magam diszciplínájának a keretein, ha egyáltalán egy ilyen keret fölrajzolható. Az egyik a történelem, ugyanis a település, a táj átalakulási folyamata mindig hosszú távú, mindig hordozza magán a korábbi korok termékét. Tehát nem érthető meg egy településhálózat, egy faluszerkezet, egy kis tájnak, például a Jászságnak a mai állapota, ha nincs róla történelmi ismeret. Ez a történelmi ismeret azért nagyjából az én esetemben, inkább gazdaságtörténelmi, és kevésbé kultúrtörténelmi volt, bár az utóbbiba is bele kellett olykor ütközni, hiszen etnikai sajátosságok vagy regionális kultúrák is tükröződnek a településhálózatban. A másik pedig a szociológia, amelyet próbáltam tanulmányozni és ismerni. Jóllehet én nagymértékben az angolszász szakirodalomra támaszkodom, de a szociológiai gondolkodásomat nem kis részben a franciák is befolyásolták. Ezek számomra ismertek voltak inkább, tehát én nem vagyok elméleti szakember abban az értelemben, hogy nagy elméleti iskolákat olvasszak össze valaminő szintézisbe, hanem a kutatási kérdéseimre adandó válasz érdekében nyúltam más diszciplínákhoz. Nagy benyomást tett rám a matematikai statisztikának az alkalmazása is, viszonylag korán, tehát az 50-es évek második felében. Nem voltam jól fölverteve matematikából, és meg kell vallani, hogy a gimnáziumi osztályban nem az első öt között voltam,

hanem úgy a középmezőny alsó részén. De az 50-es évek második felében, amikor jobban kezdett rákérdezni az ember, hogy mi az ördög is ez, ami itt folyik, rendkívül vonzónak tűnt, hogy bizonyos gazdasági folyamatokat ki lehet fejezni számokkal és nemcsak politikai dumákkal. Az összefüggéseknek valamiféle törvényszerűségeit fel lehet ismerni. Merő véletlen, hogy a korrelációs számítást egyébként Berényi Dénesnek egy korai agrometeorológiai munkájából merítettem elsősorban, és tanultam meg. A kíváncsiság sok haszonnal jár, az ember néha nem is tudja, hogy mire bukkan, ha valamit elkezd olvasni.

Melyeket tartja professzor úr több mint 20 könyve és közel 200 tanulmánya közül a legfontosabbnak?

Nehéz megmondani. A mai értékítélet kicsit csalóka. Lehet, hogy amikor valamit csináltam, akkor azt nagyon fontosnak éreztem, most már nem úgy tűnik, nehéz megmondani. Tudniillik föltehetően a viszonylag nem nagyon régen írottak jutnak az eszembe, mert hiszen azok közelebb állnak a mai gondolataimhoz, mint azok, amiket az 50-es évek végén írtam. Azt tartom bizonyos értelemben eredeti, vagy majdnem eredeti gondolatnak, ami a falvak átalakulását jobban az általános urbanizációs folyamatba próbálta beágyazni. Ez több lépcsőben történt. Az egyik a 60–70-es évek fordulóján volt, amikor egyáltalán csak azt tételeztem föl, hogy az urbanizáció nem egy egyirányú utca, ahol a városi hatások átalakítják a falvakat, hanem ez egy kölcsönhatás. Ennek a megfogalmazása – az erre vonatkozó alappublikáció magyarul meg se jelent – 1972-ben jelent meg, és bizonyos nemzetközi figyelmet kapott. Azután a falusi életkörülmények területi különbségeiről írott dolgozatom, valamikor a 70-es években jelent meg, ami egzakt módon próbálta vizsgálni a falusi életkörülményeket. Rámutatott a falusi szegénységre, nagyszámú falusi település leszakadására, kiürülésére. Ezek ma közhelyek, de amikor a közhely első fogalmazása megszületik akkor az feltehetően fontos gondolat, azért válhat közhellyé. Azután rokonszenves számomra a „Falvaink sorsa” című könyvem, jöllehet ez nem tudományos mű, de úgy érzem, hogy fontos időben jelent meg. A 70-es évek közepén írtam, azt hiszem 1980-ban jelent meg, amikor kitarító csata folyt a hivatalos magyar településpolitika ellen. S megint egy kis könyvecske a „Városnövekedés szakaszai”, de úgy érzem, hogy kis terjedelemben összefoglaltam az elképzeléseimet a Föld urbanizációs folyamatairól. Úgy vélem azonban, és talán ez humorosan hangozik egy fiatal olvasó számára, hogy 61 évesen azt nyilatkozom: a legfontosabbakat ezután írom meg.

A Kelet-Közép-Európa gazdaságföldrajza ebbe a körbe miért nem került be?

Nem is tudom. Talán, mert új elméleti megállapításaim e témakörben nem születtek. Az az igazság, hogy Kelet-Közép-Európa izgatott, de szinte mindig véletlenül foglalkoztam vele, mégpedig azért, mert külföldön Magyarország önmagában kevésbé volt érdekes. A Kelet-Közép-Európa gazdaságföldrajza végcredményben egy francia egyetemen tartott előadássorozatnak a terméke. Abból azt hiszem, hogy egy gondolat igazán érdekes: a régió gazdasági integrációja szükségszerű lenne oly módon, hogy az ne a Szovjetunióra való egyenkénti fölfűződés legyen. Azt hiszem akkor elég meglepő adatokat produkáltam, hogy a közép-európai országok belső kapcsolata nem erősödött a KGST-n belül, csak az egyenkénti függésük erősödött a szovjet gazdaságtól. Ez az integráció régióon túl-

nyúló, tehát nemzetközi makrorégiókat eredményezhetne, ami csak akkor jöhetne létre, ha a tőkének, a munkaerőnek és az embereknek szabad mozgása lenne. Következésképpen ebben a könyvben konstatáltam, hogy szó sincs a KGST-n belüli integrációról. Ezek talán fontos gondolatnak tűnhettek a 70-es évek derekán.

Beluszky Pál egy írásában úgy véli, hogy a Kelet-Közép-Európa gazdaságföldrajza eredendően történész inspiráció eredménye. Hogyan érzi ezt Ön?

Nem, jóllehet engem nagyon szoros barátság fűzött a fiatalon meghalt Ránki Györgyhez. Az ördög se tudja, beszélgetéseinken mit is inspiráltunk egymásnak. Érdekes, hogy az első televíziós szereplésem 1969-ben a Berend–Ránki Közép–Kelet-Európa gazdaságtörténete című munkájának a bemutatása volt. Az tehát elképzelhető, hogy volt egy ilyen hatás, de alapjában geográfusként voltam meggyőződve, hogy ez a kelet-közép-európai régió, ez nem csak egy pillanatnyi katonai alapon összetartott szövetség, hanem történelmileg elkülönült régiója Európának. Szűcs Jenő jelentős kutatásai előtt is számos német és angol publikáció született e témakörben.

Én Kelet-Közép-Európáról a montpellier-i egyetemen tanítottam, s úgy éreztem, hogy nem a hagyományos francia regionális földrajz koncepcióját kell követnem, hanem valami olyan képet kéne a hallgatóknak adni, aminek a középpontjában nem egy nehezen érzékelhető tájleírás, hanem a régió belső társadalmi-gazdasági szerkezete áll. Ez játszott még szerepet a könyv megírásában.

Professzor úr véleménye szerint definiálható-e, s ha igen, akkor miként a régió fogalma?

Definiálható az biztos, mert rengeteg definíciót kapott már, de én – megint talán valami pragmatizmus – inkább az úgynevezett munkadefinícióknak vagyok a híve. Tehát amikor a régiót egy bizonyos kutatási feladat céljából definiálom. A régióknak bizonyosan van valaminő belső összetartozása, valaminő belső struktúrája, amiben szerepet játszik a természeti táj is. A természet nem külső környezete a társadalomnak, hanem belső eleme. A társadalmi folyamatok minden mozzanatában jelen van. Ez a gondolat, a környezet és a társadalom viszonyának a vizsgálatára is késztetett, ezért bizonyos fokig a környezetvédelem, a környezetpolitika néhány kérdésével is foglalkoztam. A régió, mint a természet és a társadalom együttélésének egy bizonyos eseteként, térbeli összeszerveződésésként is felfogható.

Hogy a társadalom hogyan él ebben a tájban, ebben nem kizárólag a gazdasági tevékenység a meghatározó (hosszú ideig én egyoldalúan a gazdaságra helyeztem a hangsúlyt, talán közgazdász eredetemből is fakadóan), de nagy a szerepe a társadalom mindennapi kapcsolatainkra is. Talán ez vár kicsit még fölfedezésre. A nagy társadalmi csoportok magatartásán kívül, az egyén szerepe, pályája egy régió belül. Hogyan alkotja a régiót az egyén azzal, hogy ugyanoda megy vásárolni, hogy meghatározott körben vannak a barátai. Azt hiszem idáig lebontható, egészen a háztartásig egy régió összetartó szerkezete.

Létezik-e regionális tudomány?

Van ilyen nevű. A regionális tudomány végeredményben egy közgazdasági tudomány, a „regional science”. De én pironkodás nélkül vallom, hogy azt

hiszem, amit én művelek az nem egy diszciplína vagy tudományág, hanem egy nézőpont, és ezt nem tartom alábbvalónak. Jelesül, hogy a társadalmi, vagy gazdasági törvényszerűségeket nem egy absztrakt modellben próbálom meghatározni, hanem térbeli kontextusukban. A társadalomtudomány kicsit úgy nézi a társadalmat, mintha egy gombostű fején helyezkedne el, nincs térbeli dimenziója. Márpedig ha a társadalomtudósok beemelnék a teret az elméleti modellekbe lehet, hogy annak is hasznára válna. Tehát ez inkább egy nézőpont számomra.

A professzor úr által 1984-ben életre hívott Regionális Kutatások Központja egy hárompólusú közgazdász-társadalomföldrajzos-szociológus intézményé vált. Ezt a helyzetet Ön hogyan értékeli?

Talán több pólus is van ebben. Azért a történettudomány is jelen van, azután az igazgatástudomány és a politológia is. De én azt hiszem, hogy bizonyos fokig a véletlen is szerepet játszik abban, hogy éppen ki milyen érdeklődéssel lép be ide, vagy hová fejlődik az érdeklődése. Van néprajzosunk is, szóval tényleg multidiszciplináris az intézmény, nemcsak hárompólusú. De a társadalomföldrajz erős jelenléte azért természetes, mert ez egy par excellence tértudomány. Számára tehát nem furcsaság a térszemlélet, amiről az előbb beszéltem, arra épül föl. Másrészt a régiók vizsgálata, egy ország területi különbségeinek vizsgálata eddig erőteljesen gazdaságközpontú volt. Végül a társadalomközpontúság erősödését jelzi a szociológiai kutatások bővülése a közeli múltban.

Professzor úr véleménye szerint különbözött-e, s ha igen, mennyiben és miért a magyar társadalomtudomány által az utóbbi negyven évben bejárt pálya más kelet-közép-európai országok útjától? Itt elsősorban a hozzánk leginkább hasonló Csehszlovákiára és Lengyelországra gondolok.

Nagyon nehezen vállalkoznék arra, hogy mindent összehasonlítsak, hiszen a társadalomtudományok köre széles. Nos, a társadalomtudományoknak a közös vonása volt mind a három országban – és jó, hogy ezt a hármat mondtad, mert hiszen elég kevés ismeretem van mondjuk a bolgár, vagy a román társadalomtudományokról, míg a lengyelekkel és a csehekkel is mindig szoros kapcsolat volt – egyfelől ezek a társadalomtudományok a szokott közép-európai messianisztikus küldetésűdtől át voltak hatva mindenhol. Ezek a társadalomtudományok szerették volna a társadalmat formálni. A marxizmusnak nemcsak azért volt erős a hatása a társadalomtudományokra, és a magam gondolkodására is, mert ez divat lett volna, vagy mert ezt sugallta a kötelező marxizmus-leninizmus oktatás – én ilyenben nem is részesültem –, de úgy tűnt, hogy nagyon fontos társadalmi kérdésekre választ ad, hogy a történelem menetét a gazdaság vezérli. A történelmi materializmus tetszetősnek tűnt, sok magyarázatot adott. Ez a társadalomtudomány nagyrészen marxista indíttatású volt, és kezdett töprengeni azon, hogy miért nem stimmel a valóság? A rossz politika torzítja el, volt az első reakció. A második reakció pedig az, hogy végeredményben nem is tudjuk milyen erők működnek a szocialista társadalomban. Megint hasonlóság volt abban, hogy mindhárom országban megpróbálták megfejteni, hogy hogyan működik az államszocialista rendszer. Közismert ebben Kornainak, vagy a lengyel közgazdászoknak, a szociológiában a lengyel Brusznak az érdeme. Tehát a 60-as évek végétől, a 70-es években volt egy olyan társadalomtudományi ge-

neráció, amelyik marxista háttérű volt valaha, és azután egy része ezeket a mód-szereket továbbfolytatta, más része elvetette, de megpróbálta feltárni, hogy ez az államszocialista modell hogyan működik. Majd rá kellett jöjjön, hogy korántsem úgy, ahogyan a marxizmus klasszikusai leírták, elképzelték vagy megálmodták. Ebben tehát hasonlóságok vannak. Ebből kétfelé vált a társadalomtudomány művelőinek útja, amikor a java rájött arra, hogy mi folyik itt. Az egyik fele úgy vélte, hogy ha ez nem úgy működik, ahogy kellene, akkor próbáljuk javítani. Magyarán létrejöttek a reformtörekvések, nemcsak a közgazdaságtanban, általában a társadalomtudományokban. A másik része pedig úgy vélte, hogy ez a modell nem működhet, fel kell valamivel váltani és nagyobb mértékben fordultak a nyugati demokráciák, mint a társadalmi modell felé. Mivel azonban a legtöbbjük elég erős szociális érzékenységű volt, ezért számukra a jóléti állam, a „welfare state” volt valami elfogadható dolog.

Csehszlovákiában a 68 utáni helyzetben nagyon sokan emigráltak, mert otthon nem működhettek igazán, vagy csak írtak az íróasztalfióknak, sok ilyen ismerősöm volt. Különös módon a csehek, akiről mindig azt mondjuk, hogy békések, mert sose háborúznak, mindig megadják magukat a fegyveres erőszaknak, úgy tűnik a szellemi erőszaknak kevésbé adták meg magukat. Nem nagyon fogadták el, hogy beépüljenek és megpróbálják reformálni a fönálló rendszert. A lengyeleknél és Magyarországon szabadabban működhetett a társadalomtudomány. Így nagyon sokan voltak a reformerek, magam is közéjük tartoztam. Talán már nem is hittük, hogy a rendszer megreformálható, de az ember a tehetlenségét nehezen vallja be. Meg kell vallanom, egyáltalán nem volt fogalmam arról, hogy a szovjet rendszerhez való tartozás másfél vagy két év alatt elpárolog.

A szovjet rendszerbe való tartozás végeredményben nem tette lehetővé igazán a társadalomtudományok kibontakozását, és bármilyen erőteljesebb változást. Ebben a helyzetben az a hasonlóság is megvolt a három országban, hogy azok a társadalomtudósok, akik szakítottak a fennálló rendszerrel, adták a magját mindenütt a demokratikus ellenzéknek. Az ellenzéki mozgalmak tehát erőteljesen intellektuális társadalomtudományi mozgalmak voltak. Ahol igazán tömeg ellenzéki mozgalom volt – Lengyelországban a Szolidaritás – ez gyakorlatilag nem nagyon „barátkozott” ezzel a demokratikus ellenzékkel. Amikor a Szolidaritás erős mozgalommá vált, akkor elhatárolódott az értelmiségi ellenzékétől. A szükségállapot bevezetése megint összehozta vele, mert egyformán sújtotta őket. Ez az ellenzéki mozgalom, értelmiségi lévén, a rendszerváltásban jelentős politikai szerepet kapott. Magyarországon elsőrendben az SZDSZ-ben, illetve a fiatalabbja a Fideszben. Csehországban – azért mondom így, mert a cseh és a szlovák mozgalmak eltértek – a kormányzó pártban, Lengyelországban inkább a jelenlegi Walesa-kormányzat liberális ellenzékében. Remélem előbb-utóbb a társadalomtudósok visszatérnek a könyvtárakba, mert a politikai képesség és a kutatói képesség eléggé eltérő dolgok. Ezért megvan az a veszedelem, hogy ez a fajta társadalomtudós, volt ellenzéki, a mai politikai elitreteg egy kissé bezárkózik, elkülönül, nincs igazán széles kapcsolata a társadalom nagy csoportjaival.

A magyar társadalomföldrajz jelenlegi helyzete elég sanyarú, amit az akadémiai intézetek és az egyetemek szembenállása tovább súlyosbít. Lát-e reményt professzor úr a javulásra?

Arra mindig van remény. Mennyire sanyarú? A sanyarúság egyrészt fakad abból, hogy az egyetemeken csak földrajztanárképzés folyik. Sehol nem képeznek olyan gyakorlatban működő embereket, akik a földrajzzal, illetve a társadalomföldrajzzal bárminő kapcsolatban volnának. Egyáltalán nem képeznek terület- és településfejlesztéssel, tervezéssel, környezetmenedzsmenttel foglalkozó gyakorlati szakemberek, pedig rengetegen foglalkoznak vele autodidakta módon. Ebből adódik, hogy nagyon kicsinyek a tanszékek, nincs mobilitás, nincs igazán mozgás, hiszen földrajztanárból nem kell sok. Valamilyen félreértésből a középiskolákban szakmát akarnak adni és nem széles körű műveltséget. Ez talán változni fog és talán a földrajz, a történelem, meg az irodalom, a műveltségnek ezek a régi elemei meg fognak maradni a középiskolában. De az, hogy hány egyetemen legyen földrajztanítás és mennyien lehetnek a földrajz egyetemi aktív művelői, ebben sajnos szerepet játszik az, hogy kevés földrajztanár kell, tehát kevés a diák, kevés a tanár. A földrajz tanszékek nem bővülnek, aki egyszer bekerült tanárnak nyugdíjig ott marad. Az egyetemeknek ez a megmerevedése nem csak a földrajznak, de minden, viszonylag kis diszciplínának veszedelme.

Én úgy érzem, hogy a társadalomföldrajz kibővülésének jó terepet adott a Regionális Kutatások Központjának a létrejötte. Egy sor olyan fiatal beléphetett ide, akik nem tudtak volna kutatói helyhez jutni. Érdekes volt az a helyzet, hogy a Földrajztudományi Kutató Intézetből, ahol én korábban egy osztályt vezettem, a regionális kutatásokkal foglalkozók csaknem mind átjöttek, amikor létrejött a Regionális Kutatások Központja. Ez szerintem nagyon jót tett a Földrajzi Intézetnek, ahol korábbi aspiránsom és helyettesem Berényi István ottmaradt, mostmár ő az intézet igazgatója. Ő egy, az én felfogásomtól eltérő társadalomföldrajzi felfogást képviselt. Amíg munkatársak voltunk őt egyedül művelte, most létrehozott erre egy osztályt. Ez nagyon egészséges szerintem, hogy a társadalomföldrajznak mostmár többféle felfogása létezik az országban.

Én nem érzékelem az akadémiai intézetek és az egyetemi tanszékek szembenállását a geográfiában. Több a példája a jó együttműködésnek, mint a gáncsoskodásnak. Személyi rivalizálások s ellenszenvek persze léteznek, de ez mindenütt így van, gyarló emberek vagyunk.

Most generációváltás következik be. A földrajzi tanszékvezetők, intézetvezetők – ezek közül még én a fiatalabbak közé tartozom – most egyszerre vonulnak vissza. Ez több utat nyit a fiatalabbak számára. Nekem az a tapasztalatom, hogy a közvetlen utánunk következő generáció sem középiskoláiban nem kapott elég jó alapozást, az egyetemek is akkor épp leggyöngébb állapotukban voltak. Ott talán kevesebb találat mutatkozik, mint a negyvenes éveik elején, harmincas éveikben lévőknél. Ők már szereztek kellő külföldi tapasztalatot is. Van tehát egy olyan fiatalabb generáció, amelyik reményt nyújt. Azután, hogy nagyobb lesz-e az érdeklődés az ilyen jellegű kutatások, vagy az ilyen jellegű gyakorlat iránt azt nem tudom, de valószínűnek tartom, hogy a regionalizmus a szó széles körű értelmében meg fog erősödni Magyarországon. A túlcentralizált államszocialista hatalom összeomlása után az újracentralizációs törekvésekkel kell szembefordulni. Az önkormányzatok döntési kompetenciája nagyon kibővült. Előbb-utóbb meg kell, hogy fogalmazzák a településük hosszú távú politikáját. Sokszínűbbé, autonómmá válik a társadalom működése és ez a területi sokszínűség vizsgáló társadalomföldrajznak előnyt jelenthet.

Mivel foglalkozik jelenleg professzor úr?

Jelenleg interjút adok az Aetasnak. Ezt követően még néhány nemzetközi kötelezettségnek kell eleget tennem, alelnöke vagyok a Nemzetközi Földrajzi Uniónak, buzgólkodom Soros György Közép-európai Egyeteme körül, részt veszek az Európai Tudományos Alapítványnak egy nagy nemzetközi összehasonlító kutatásában, aminek a címe: „A regionális és az urbánus átalakulás, szerkezetváltás Európában”. Ehhez tartozik egy előadás, amit a közép-európai urbanizációról készítetek. Ez része egy olyan tervemnek, hogy egy rendkívül nagy anyagból, amit sikerült három évvel ezelőtt egy tíz hónapos washingtoni tartózkodás alatt összegyűjtenem, szeretnék írni egy könyvet a közép-európai urbanizációról. Azután szeretnék munkatársaimmal együtt egy közös tanulmánykötetet készíteni a magyar társadalom területi különbségeiről. Nem abban a szokott felfogásban, hogy szegény terület, hátrányos terület, halmozottan hátrányos terület, hanem különböző társadalmi állapotú terület, ami különböző jellegű fejlődésre lesz képes a jövőben. Ezek most a tervek.

Köszönöm a beszélgetést.

**A beszélgetést készítette:
Rác Lajos**

Enyedi György munkáinak válogatott bibliográfiája

Könyvek:

1. A Föld mezőgazdaság – Mezőgazdasági Kiadó, Budapest, 1965. p.298
2. Lengyelország földrajza – Gondolat Kiadó, Budapest, 1967. p.242.
3. Farmok és farmerek. Az amerikai mezőgazdaság – Mezőgazdasági Kiadó, Budapest, 1970. p.172.
4. Hungary. An economic geography – Westwiew Press. Boulder, 1976. p.289.
5. Kelet-Közép-Európa gazdaságföldrajza – Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest, 1978. p.292.
6. Falvaink sorsa – (Gyorsuló idő) Magvető Kiadó, Budapest 1980. p.184.
7. – Barta Györgyi: Iparosodás és a falu átalakulása – Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest, 1981. p.207.
8. The effect of Modern Agriculture on Rural Development. Edited by Gy. Enyedi, I. Volgyes; Pergamon Press New York, Oxford, Toronto, Sidney, Paris, Frankfurt, 1982. p.330.
9. Földrajz és társadalom. Tanulmányok – „Elvek és utak”, Magvető Könyvkiadó, Budapest, 1983. p.494.
10. Az urbanizációs ciklus és a magyar településhálózat átalakulása – Akadémiai Kiadó, Budapest 1984.
11. A városnövekedés szakaszai – Akadémiai Kiadó, Budapest, 1988. p.115.

Tanulmányok, könyvfejezetek:

1. A mezőgazdaság földrajzi típusai Magyarországon – Földrajzi Közleménye, 4. 1963. pp. 313–334.
2. Le village hongrois et la grande exploitation agricole – Annales de Géographie. Paris. 1964. pp.687–700.
3. A mezőgazdasági jövedelem területi különbségei az Alföldön – Földrajzi Értesítő 3. 1966. 3. pp.358–372.
5. Hungary – World Atlas of Agriculture. Roma, 1968. pp.208–221.

6. Területi különbségek a kelet-közép-európai agrárfejlődésben – Földrajzi Közlemények, 1968. 2. pp.121–128.

7. Az Alföld gazdasági földrajzi problémái – Földrajzi Közlemények 1972. 4. pp.293–301.

9. Urbanizációnk fejlődése – Valóság, 1972. 1972. 3. pp.48–51.

10. Regional development policy in Hungary – International Geography 1972. 2. Papers submitted to the 22nd International Geographical Congress Canada. Montreal, 1972. pp.1163–1165.

11. A magyar falu átalakulása – Földrajzi Közlemények 1975. 2. pp.109–124.

12. Dinamikus falusi térségek Magyarországon – Földrajzi értesítő, 2–4. 1976. pp.327–332.

13. A falusi életkörülmények területi típusai Magyarországon – Területi Statisztika. 1976. 3. pp.217–226.

14. Magyarország elmaradott területeinek vizsgálata – Magyar Tudomány 1977. 5. pp.3247–351.

15. A falusi átalakulás útjai a világon – Létünk. 1. 1980. pp.23–25.

16. A magyar településhálózat átalakulási tendenciái – Magyar Tudomány, 1981. 10. pp.724–734.

17. Ipar a mezőgazdasági nagyüzemekben – Valóság, 1981. 2. sz. pp.21–31.

18. Erdei Ferenc és a településtudomány. In = Társadalom és gazdaság a mai Magyarországon. – MTA Szociológiai Kutató Intézete kiadványai (Szerk.: Vágvolgyi András), Budapest, 1981. pp.67–76.

19. A földrajzi környezet állapota a 80-as évek elején – Földrajzi Közlemények, 1983. 2. pp. 137–148.

20. Két tűz között: regionális központok Magyarországon – Jelenkor, 1984. 7–8 pp.703–709.

21. – Kertész Ádám: South-East Europe. In = R. F. Johnston and P. Claval: Geography Since the Second World War. – Croom Helm, London and Sidney 1984. pp.64–79.

22. Az európai városnövekedés szakaszai – Valóság, 1984. 1. pp.111–133.

23. Regionális fejlődés szakaszai Magyarországon (kínaiul). In = Natural Resources Translations, Beijing, 1985. N.1. pp.49–564.

24. Magyar urbanizáció – európai urbanizáció. A magyar településfejlődés Európában – Jelenkor, 1985. 11. pp.1005–1016.

25. Land use in Hungary – In: International handbook on Land Use Planning (ed.) Patricios N. N. – New York: Greenwood Press. 1986. pp.391–401.

26. Falu–város arányok Kelet-Közép-Európában – Földrajzi Közlemények 1987. 3–4. pp.122–133.
27. Tér és Társadalom – Janus 1987. II. 1. pp.1–10.
28. Van-e szocialista urbanizáció? – Tér és Társadalom 1989. 2. pp.92–103.